Lars Magne Andreassen.
Høgskolen i Bodø.
Innlegg på Landskonferansen friluftsliv i Tromsø 4 juni 2004.

Samisk kultur og friluftsliv knyttes vanligvis ikke sammen, med ett unntak- Lavvoen! Men hvor lenge var vi i friskluftens paradis? For nylig rykket helsemyndighetene ut og advarte mot at røykfylte lavvoer kunne medføre helserisiko. Fra samisk side ble det, med et forsiktig host, replisert at om lavvoer var helseskadelige ville verken samer, eller andre urfolk, bruke slike, verken før eller nå. Nei, det skadelige ville i så fall ligge i at man ikke vet hvordan lavvoer skal plasseres i terrenget for at røyken skal slippe ut i friluft, bokstavelig talt.

Kan samiske kultur, verdier og holdninger ha betydning for det moderne friluftslivet? Jeg vil forsøke å svare på spørsmålet ved å snu det: kan det moderne friluftslivet ha betydning for- eller for den saks skyld, true samisk kultur, verdier og holdninger? Eksempelet ovenfor er kanskje morsomt, men peker også på en annen viktig dimensjon jeg skal dvele litt ved i dette foredraget. Kunnskapen om samiske praksiser blir ofte ikke forstått ut i fra samiske verdier og kunnskaper. I dette tilfellet var det "norske" synet på en samisk praksis forstått ut i fra egen (norsk) bruk av lavvoen som må ha vært preget av kunnskapsmangel. Kan det være slik at andre samiske praksiser også blir forstått ut i fra en "norsk" forståelse eller erfaring med hvordan naturen brukes? På seg selv kjenner man lusa på ganglaget, på et vis? Eller sagt med andre ord, kan det skje at man er skeptiske til visse former for naturbruk i samiske områder som man mener ikke er i tråd med det friluftslivsidealene, uten at denne bruken av naturen ikke forstås ut i fra sin kontekst?

Samisk friluftsliv finnes det? Kanskje ikke som begrep og ei heller som en egen sektor i det samiske samfunnet. Men samer driver med friluftslivsaktiviteter uten at det begrepsfestes og forstås som sådan. Det betyr ikke nødvendigvis at den samiske bruken av naturen blir som den majoritetsnorske i alle henseender. Som jeg skal komme tilbake til må den samiske bruken av naturen forstås innenfor den konteksten, den begrepsverden, eller selvforståelsen som praksisene foregår i. Så selv om samer gjør det samme som majoritetsnorske kan meningen med praksisene være forskjellige. I dette foredraget har jeg derfor ikke som hensikt å forsøke å finne det særegent samiske ved friluftslivsaktiviteter, ei heller peke på en særegen økologisk gammel urfolksvisdom som majoriteten kan lære av for å oppnå bedre økologisk bærekraft eller lignende. Det jeg er ute etter er å forsøke å nærme meg noen svar på det litt merkelige faktum at det verken i Friluftslivsmeldingen[1] ikke nevnes samiske interesser, forhold, eller syn på friluftsliv som en vei til høyere livskvalitet, og ei heller fra samisk side, hvor det også råder en øredøvende stillhet i dette spørsmålet (med unntak av en viss debatt i Sametinget og enkelte kommuner, ad. barmarkskjøringa på Finnmarksvidda). I motsetning til friluftslivsmeldinga hvor *fred og ro* er en målsetning i seg selv, er jeg bekymret overfor denne stillheten. Bli med meg på en undrende vandring i det friluftslivslandskapet som avtegner seg og se hvor vi havner når jeg spør hvorfor det er slik. Å være undrende innbærer også å være kritisk. Det er vanskelig å være kritisk til noe så edelt som friluftsliv, men tillat meg å stå litt ved siden av stien friluftslivsfolket vandrer på, og undre litt.

Jeg har laget 3 innledende hypoteser. Jeg vet ikke om de er sanne, men poenget med disse er å vise at vi ikke kan forstå og diskutere samisk naturbruk og naturforståelse uten å se på de begrepene vi bruker og har til rådighet.

[1] MD- St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet.

- Samene er statsborgere i Norge og trenger ikke nevnes særskilt i en politikk som omfavner alle borgerne og allemannsretten Det eksisterer ikke særskilte samiske behov i så måte. Samiske spørsmål er av slik karakter at de ivaretas bedre av de andre Departementene.

- Samene i Norge er så integrert i majoritetssamfunnet at det ikke lenger kan snakkes om et eget "samisk friluftsliv"- det ville i så fall ikke være så stor forskjell mellom dette og det tradisjonelle norske høstingsbruket og matauket. Slik at den samiske bruken i dag "egentlig ikke er annet enn slik det norske friluftslivet var før og til dels er enda". Altså er det samiske friluftslivet bare en umoderne variant av det majoritetsnorske friluftslivet og trenger ikke særskilt oppmerksomhet.

- Som urfolk er samene så nært knyttet til naturen at de ikke trenger å omfattes av offentlig friluftslivspolitikk som jo i første rekke er dominert av- og innrettet mot det fritidsbaserte rekreasjonsbruket til byboere.

Disse hypotesene tar utgangspunkt i en (majoritetsnorsk) forestilling om samisk kultur som en livsform med en iboende naturvennlighet, fordi samene som urfolk er nært knyttet til naturen Faren er selvsagt at denne forestillingen fryses fast hvor samene står i fare for å bli 'økologiske skurker' hvis de ikke lever opp til en slik verneideologi og gir avkall på bruk av moderne teknologi som for eksempel terrengkjøretøy. Det samiske samfunnet er i endring i likhet med det norske og omfavnes av det samme forvaltningsordninger. Fiskeri- og jordbrukspolitikken har rammet de sjøsamiske samfunnene med store endringer i næringskombinasjoner, bosettingsmønster m.m. Dog er mange samiske bygder livskraftige og primærnæringer står sterkt.

Kulturelle særtrekk endrer seg nødvendigvis ikke i samme takt som de faktiske praksisene. Og dette er et viktig punkt. Selv om ikke så mange samer lever av naturen som tidligere, trenger ikke dette bety at folks relasjon til naturen er svekket. **Naturen, er min hypotese, inngår som en integrert del av den samiske kulturelle kontinuiteten vi finner i de samiske bosetningsområdene. Kunnskapen som utgjør kulturen videreføres på tradisjonelt og moderne vis på samme tid , selv om landskapet eller naturressursenes betydning er endret.**

Dette er noen hovedpoenger i den internasjonale miljødebatten om urfolksrettigheter. Urfolks rett til å videreføre sine kunnskaper betyr ikke at det er kunnskapen i seg selv som skal vernes, men måten den overføres på uavhengig om den endres og moderniseres. For å si det på en annen måte. Selv om urfolks relasjon til naturen endres seg er det de sosiale praksisene i seg selv som skal kunne videreføres og beskyttes selv om dette skulle innebære et brudd med synet på urfolk som tradisjonelle og nære naturen. Derimot er det uavklart i hvor stor grad lokale praksiser skal kunne opprettholdes med henvisning til urfolksretten når det gjelder for eksempel barmarkskjøring som åpenbart setter sine spor. Jeg har tro på at løsningen ikke ligger bare i å se på grad av kontroll og dispensasjon, men på selve landskapets kategorisering. Allmenningens tragedie kan bli en selvoppfyllende profeti hvis forvaltningsordningene har et grunnsyn på brukere som potensielle miljøskurker. Ansvar kan sies å følge med identitetsmessig tilknytning. Det er vanskeligere å være skjødesløs i eget hus.

Vi må altså forstå konteksten den samiske naturbruken inngår i, de begreper som brukes, og ikke minst den konteksten og de begrepene, det samiske forstås ut i fra. Og, for å forstå hva

samisk kultur er, må vi ikke bare se på forholdet mellom samfunn og natur ut i fra de samiske brillene. Vi må også forstå hva norsk kultur oppfattes å være og hvordan enkelte praksiser kan inngå i nasjonale prosjekter som utgjør det "normale". For å komme på sporet av friluftslivets rolle i en minoritets-majoritetskontekst må vi også forstå nordmenns forestillinger av forholdet mellom samfunn og natur. Dette fordi majoriteten har det privilegium, eller makten til å kategorisere hva som kan anses å være riktig omgang med naturen og hva som anses å være verdifull natur.

Likeledes kan norsk samepolitikk sies å være basert på det majoritetsnorske synet på hva som utgjør kultur. Kultur som gjør oss distinkte . mellom nordmenn og svensker og dansker. For ned langs den stien handler det om legitimitet. Norsk samepolitikk kan sies å være konservativ både i politisk og i kulturell forstand og dette slår ut i forvaltningsordninger, i lovverk, i den praktiske hverdag. Eksempelvis er det samiske ansett som det som er kontrasterende til det norske; i første rekke reindrift, språket, duodje, musikken/joiken. Dette er kulturelle markører som i den norske varianten også markerer forskjellen mellom det norske og det svenske. Dette kultursynet kan kalles etnisk, hvor legitimiteten til samepolitiske tiltak må skrives inn i en majoritetskontekst hvor tiltakene oppfattes som rettferdig og gjenkjennende. Eksempelvis eksisterer det ikke en fiskesamisk lovgivning, ei heller en sjø- eller elvesamisk næringspolitikk. Som oftest vil disse livsformene lett forveksles med hvilken som helst majoritetsnorsk praksis et annet sted i landet eller hos naboen. I den norske likhetstankegangen og ressursforvaltningsordningene hvor hele landets territorium, i hvert fall den statseide, anses å være en del av den nasjonale allmenningen , som i fiskerisektoren, vil forskjellsbehandling oppfattes som særbehandling og urettferdighet. Likebehandling har som oftest vært synonymt med rettferdighet.

Norsk friluftsliv.

I Stortingsmeldingen heter det at det moderne friluftslivet har røtter i matauket og nytteformålet. I den norske nasjonsbyggingen som var og er en blanding av en politisk og kulturell agenda, inngikk også søken etter det norske i naturen, nasjonallandskapet. Fjellene skilte oss fra det danske. Romantikken fremmet det enkle livet nær naturen som en edel livsform som fremmet frihet og likhet. Den romantiske tradisjonen er den retningen som preger friluftslivet i dag, i følge Friluftslivmeldinga. Andre røtter for dagens vektlegging på det ikke konkurransepregete, enkle friluftslivet i fritiden, finner vi i den protestantiske etikken, sosialdemokratiets vektlegging på fysisk fostring for å bøte på industrialismen og urbanisering, og ikke minst miljøbevegelsen med fokus på naturvern.

En kollega av meg ved Høgskolen iBodø, Allan Sande, har studert friluftsliv i Salten. Dyrkelse av natur og opplevelse og rekreasjon er i norsk sammenheng altså definert politisk og ideologisk som friluftsliv. Dette er en egen samfunnssektor og praksisområde knyttet først og fremst til fritidsaktiviteter, allemannsretten til bruk av utmarksressurser og de frivillige organisasjonene knyttet til friluftsliv og idrett. (Sande 2001). Sande ser også på denne sektoren som et rituelt og symbolsk felt for å gjenskape sosiale identiteter og ulikhet i samfunnet. I korte trekk forstår jeg at hans analyse handler om å se på friluftsliv som et felt hvor kjønnsforskjeller opprettholdes gjennom skillet mellom hjem- natur/villmark. Videre er friluftsliv et felt som skjelner mellom hjem-fritid, by og bygd, og mellom ulike natursyn. Eller som han sier Den frivillige organiseringen og statlige naturforvaltningen i Salten er rettet inn mot den urbane brukergruppen sine forestillinger og praksisformer i "uberørt- og vill natur". Deres forestillinger om vern av "uberørt- og vill natur" ser ut til å bli satt ut i naturen i form av landskapsvernområder, nasjonalparker, fredning av vilt m.m. I denne offentlige

naturvernpolitikken blir lokale kultiveringsideal, fangstradisjoner og bruksformer fortrengt på bekostning av mer internasjonalt inspirert friluftsliv, jakt og fisketradisjoner samt internasjonale avtaler om å frede truete dyrearter. I søken etter "fred og ro" oppstår det derfor interessemotsetninger mellom ulike former for praksiser. Lokalbefolkningen i Salten, hevder han, har fått redusert den symbolske makten for mer urbane interesser i det symbolske landskapet.

Kontekst er også avgjørende for å forstå begrepene natur eller villmark. "Urørt natur" kan i og for seg være en korrekt beskrivelse av naturen i det gitt område sett med et sett briller som måler tekniske inngrep, men er i samiske områder som oftest områder med levende kulturelle praksiser, stedsnavn, immaterielle kulturminner m.m. Dette innebærer et kultursyn som er mer dynamisk enn den museale hvor kulturer i naturen, eller kulturlandskap først og fremst er spor av gammel virksomhet. Synet på samene som naturfolk var tidligere forbundet med forestillinger om at samene ikke tilhørte verdens kulturnasjoner. Norsk kultur og sivilisasjon motsvarte en samisk naturtilstand. At samiske bruksmarker ble betegnet villmarker må ses i lys av dette (Schanche2002). Et spørsmål er om denne formen for kolonialisering er forlatt eller lever videre i form av etablering av verneområder, eller sågar i synet på samisk utmark som staten og dermed allmennhetens allmenninger? 17 av de 50 planlagte , pågående og gjennomførte vernerprosesser er i samiske bruksområder. Eksempelvis Stabbursdalen, Verdal-Snåsa-Lierne og Tysfjord/Hellemo. Sametinget har uttalt seg slik når det gjelder opprettelse av naturvernområder m.m.: "Regjeringen tar ikke hensyn til internasjonale urfolkskonvensjoner i utformingen og gjennomføringen av sin miljøpolitikk"[2]. Sametinget mener det er i strid med Norges forpliktelser i hht. internasjonale konvensjoner. Å igangsette store verneplanprosesser uten å la urfolk (samiske lokalsamfunn og Sametinget) delta som likeverdig part i alle faser av planarbeidet.

Det hevdes fra samisk hold at de landskapene som kategoriseres som villmark eller "urørt" i en samisk forståelse fremstår som kulturlandskap. Dette dynamiske synet på naturen finner vi i Samerettsutvalgets grunnsyn, om **naturgrunnlaget for samisk kultur**. I NOU 1997:4.

"*Samerettsutvalget anser det som en grunnleggende forutsetning for at samene skal kunne sikre og videreutvikle sin kultur at de tradisjonelle samiske lokalsamfunn gis tilfredsstillende utviklingsvilkår. Et vilkår er at naturen fortsatt må være tilgjengelig for bruk og opplevelse, og dessuten m på forholdene legges til rette for fortsatt samisk og lokal bruk*".

Debatten om enkelte naturområder kan ses som villmarkspregete eller samiske kulturlandskap trenger selvsagt ikke være i strid med hverandre, da det kommer an på øynene som ser. Men det er problematisk å bruke begreper som forutsetter en dikotomi mellom natur og kultur, mellom villmark og kulturlandskap m.m. Problemet er at samiske stemmer kan låses til begreper og kategorier som ikke avspeiler et samisk landskapssyn og samiske landskapspraksiser. Det blir som å spille på bortebane hele sesongen.

Schanche viser til begrepsbruk og landskapsforståelse blant reindriftssamer og fastboende i Kautokeino for noen tiår siden. Forståelser av landskapet som finnes den dag i dag Hun spør om det finnes en **samisk villmark**? I samisk brukes luondu som begrep for natur- oprinnelig ment som den indre natur. Luohtu er et gammelt begrep som er litt i bruk, men som etymologisk betød villmark. Meahcci er derimot et begrep som fanger opp det landskapet som man ferdes i og som relateres til bruk. Man kan snakke om guollemeahcci, muorrameahcci.

[2] Sametingets innspill til FNs Spesialrapportør for urfolks rettigheter MR Rudolfo Stavenhagen. Finnes på Sametinges hjemmeside: www.samediggi.no

M.m. Altså er meahcci der ressursene er, men ikke hvor menneskene bor. Menneskene bor i Báiki. kan oversettes med et bebodd sted. Men det finnes også guollebáiki, muorrabáiki m.m. da betegner stedene plasser som de enkelte gårdene har hevdvunne bruksrettigheter til

I reindriften brukes begrepsparet for å betegne at det stedet man befinner seg på er báiki mens meahcci er de stedene man forlot. Hjemmet vandrer med en bokstavlig talt. I tillegg vandrer man gjennom et kulturlandskap i form av minner, sagn. Etc. Disse områden fremstår forståelig nok ikke som verken, ville, ubebodde eller som ingenmannsland. At slike områder anses som urørte kan forstås som at deres tilstedeværelse anses å være en del av en naturtilstand som jeg var inne på tidligere. I en naturtilstand kan man ikke opparbeide seg verken kultur eller rettigheter. Urimeligheten i dette gjelder kanskje i første rekke reindrifta , men også mer fastboende samiske kulturer i elvedaler og langs kysten og i fjordene.

Kontekstuelt sett er nok vidda rimelig urørt, problemet er at vidda ofte forstås ut i fra norske kategorier hvor naturen defineres vekk fra naturpolitikken. I vernesaker er jo kun en kulturell verdi del av verneformålet- friluftslivet. Som Schanche er inne på er ikke det samiske landskapet entydig avgrenset mellom hjem- natur, mennesker-andre levende vesener. Villmarka finnes, men ikke som et fremmed sted, men som et sted man kan bli hjemme i.

Avslutning.

Det jeg har forsøkt å nærme meg på denne korte vandringa er behovet for å anlegge et perspektiv som både tar høyde for at både naturen vi ferdes i og måten vi ferdes i naturen på begge må ses i en kulturell kontekst, enten i en norsk-samisk selvforståelse og nasjonsbygging, eller som et ledd for å oppnå bedre folkehelse. Det betyr ikke at naturen er oppspinn eller konstruert, men gjenstand for forhandlinger, interessemotsetninger, kategoriseringer, den dyrkes, formes og gis kulturell verdi. Akkurat som nasjonen Norge eksisterer i seg selv og samtidig må gjenskapes i folks bevissthet, er naturen både en objektiv størrelse , men må stadig gjenskapes i folks bevissthet for å eksistere som villmark, kulturlandskap osv. Det er en kunnskapsproduksjon som foregår. For vi knytter forvaltning til våre perspektiver, vi forsker, utvikler begreper og målmetoder, legger begrensninger eller ikke, på visse type atferd. Naturen inngår også i identitetsdannelse. Det er ikke rat det kan oppstå konflikter mellom slike ulike kategoriseringer, eller forsøk på å forfølge visse felles verdier, selv om formålet er edelt.

Et viktig poeng i det ovenstående er at det 'samiske friluftslivet' nok har et større fokus på matauk og nytte enn det majoritetsnorske. Det betyr ikke at samer ikke oppsøker fred og ro, med varierende grad av påskudd, eller får bedret helsen ved å ferdes i naturen, men måten dette oppnås på kan variere. Dette innebærer at for å oppfylle nasjonalstatens forpliktelser overfor samene, må man anlegge et kulturperspektiv som tar høyde for den kulturelle kontinuitetsbruken selv om den fremstår som moderne og for så vidt motorisert. Å anlegge et 'etnisk kulturbegrep' og definere alt som ikke ser samisk (etnisk) ut som nøytralt og felles-norsk, er altså ikke veien å gå. Siden det moderne friluftslivet har røtter i den norske nasjonsbyggingen, har den også røtter fra den perioden samisk kultur skulle fornorskes. Den neste friluftslivsmeldingen må ta dette i betraktning.

Noen forslag til hvordan samiske problemstillinger kan møtes i friluftslivssektoren.

I hht. friluftslivsmeldinga trengs det kunnskapsgrunnlag både for å styrke friluftslivet sin plass som offentlig ansvarsområde og for å løse faglige utfordringer i forvaltnings og samfunn. Særlig sistnevnte er viktig i vår sammenheng. Forskning er viktig, men også debatter om problemstillingene. Vi trenger en kunnskapsbasert og kontekstuell samisk dimensjon/stillingstaking hos myndighetene og i de frivillige organisasjonenes arbeide.

Villmarka er ofte samiske kulturlandskap eller hjemmet til noen (Baiki/meahcci). Den samiske kulturhistorien for det enkelte området bør være tilgjengelig for turfolket.

Turfolkets "vær varsom plakat" bør inneholde forståelsen av at allemannsretten også inkluderer hensynstaken til "kulturen i naturen" og da ikke bare kulturminner, men også den levende samiske kulturutøvelsen. Eksempelvis reindriftas kalvesesong, behovet for næringsutøvelse i nasjonalparker m.m.

Samiske lokale praksiser må forstås i sin kontekst hvordan den er meningsbærende på egne premisser. Kanskje kan dette innebære et større nytteperspektiv i friluftslivsbegrepet? (herunder forståelse for fleksibel bruk av verneområder, bruk av motorkjøretøy/båter som ledd i det kombinerte nytte/friluftslivsbruken).

Behov for å bidra til en (intern) samisk debatt om miljøspørsmål. Sametinget bør stå sentralt, men også kommunene.

Behov for å en felles nasjonal debatt mellom friluftslivsinteresser og samiske interesser (for å utvikle felles forståelse/begreper på naturbruken), noe for den neste friluftslivsmeldingen?